

## İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE "İNSAN-I KÂMİL" ANLAYIŞI VE ALLAH İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİNİN TEOLOJİK DEĞERİ

- Theological and Ontological Background of God-Man Relationship –

**Doç. Dr. Abdülhamit SİNANOĞLU**

KMS Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğr.Üyesi

e-posta: ahamit@mynet.com

**Abstract** *In a world which is limited by all means is it possible for a human being to become an ideal prototype with its limited capabilities? There are numerous studies of theologians, anthropologists and philosophers with regard to the basic character of man and his relation to God and his environment. The conception of perfect or ideal man goes back to Hallaj and Ibn Arabi in Islamic tradition. This dimension have had a great impact on Islamic thought in general. The following study is trying to analyze this concept first, and then display to what extent is it possible for man to attain such greatness and finally to give an outline about researches on this topic.*

**Key Words:** *Ideal-perfect man, theological anthropology.*

### GİRİŞ:

#### İNSAN-ALLAH İLİŞKİSİNİN TEOLOJİK VE ONTOLOJİK ARKAPLANI

Gerek bedensel (fizyolojik), gerekse duygusal anlamda sınırlı bir dünyada sınırlı bir kapasite ile var edilmiş olan insan, tam anlamı ile mükemmelliğe ulaşabilir mi? İnsan, tam kâmil bir hâle gelebilir mi?

Filozoflar, antropologlar ve teologlar tarafından gerek çevresiyle, gerekse tanrı ile ilişkileri çerçevesinde ele alınan insan hakkında bu güne kadar sayısız çalışma, yorum ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Günümüzde geleneksel alt yapısı 858 (H.244) yılında İran'ın Beyzâ şehrinde doğup, 919 (H.306-3099) yılında idâm edilen Hallâc-ı Mansûr ve Endülüs'lü mutasavvıf Muhyiddin İbnü'l-Arâbî (ö.638/1240) 'ye kadar dayanan bir insan-ı kâmil anlayışı vardır. Bu anlayış, zaman içerisinde dinin derûnî ve mütevâzî yaşam tarzını benimseyen saf İslam Tasavvufunu etkileyerek, ona çok farklı bir renk kazandırmıştır. Yapılan son araştırmalara göre Doğu ve Batı felsefelerinden birçok izler barındıran bu anlayış, zaman içinde İslam düşüncesinin mistik boyutunu büyük ölçüde etkisi altına almıştır. Dini saf ve gönül boyutunu öne çıkararak derinden yaşanması demek olan tasavvufun sade ve anlaşılır yapısı, bundan sonra herkesin bilemeyeceği bir takım *sırlarla örülü* bir hüviyete dönüşmeye başlamıştır. Bu sırlı dinsel yaşantının bir kısım önderleri ve şeyhleri, sıradan insanlardan farklı bir halet-i

ruhiye içerisinde bir yaşam tarzını seçerek, söz ve yazılarında da herkesin anlayamayacağı bir takım cümleler kullanarak karizmatik bir hüviyet kazanmışlardır. Konuşmalarında ve yazdıkları eserlerinde başkalarının bilmedikleri ve bilemeyecekleri bir takım sırlara vâkıf olduklarını ihsas ettirmeleri veya ileri sürmeleri ile yaygınlaşan bu tür dikkat çekici söz ve davranışları, aklını kullanma ve ilim elde etme zahmetine katlan(a)mayan sıradan ve üst düzey bir takım insanların ilgisini çekmiştir. Bunlardan bazılarında bu tür "derin" ve "sırlı" hallerinden dolayı kendi zamanlarında, bazılarında da ileriki dönemlerde herkesten çok üstün ve herkesin erişemeyeceği sıfatlar atfedilerek insanüstü roller biçilmiştir.

Kur'an'da insandan ve onun üstünlüğünden söz eden âyetler pek çoktur. (Bkz. İsrâ 17/70) Fakat Kur'an'da insanın birçok varlıktan üstün olduğu vurgulansa da onun mutlak üstünlüğünden söz edilmez. Onun değerini ifade eden âyetlerde ilgili kavramlar hüsn/ahsen, kıyam/takvîm kelimeleriyle ortaya konmuştur. "And olsun ki biz insanı en güzel kıvamda yarattık". (Bkz. Tîn 95/4). Buna göre insan yaratılanların en güzeli, fakat en üstünü değildir.<sup>1</sup>

"Hicri yedinci yüzyıla kadar İslam edebiyatında "kâmil" ya da "mükemmel insan" tabiri kullanılmış değildir, bu tabir mezkur tarihten sonra kullanılmaya başlanmış olup Avrupa'da da bir hayli revaçtadır bugün."<sup>2</sup> Tasavvuf kaynaklarında sıkça kullanılan ve bu anlayışa temel yapılan "Allah, Âdem'i Kendi suretinde yarattı" hadisini" Hallâc-ı Mansur, Allah'ın kendi nefsinde, kendisi için tecelli ettiğini bu tecelli ile bütün isim ve sıfatlarını kuşatan sûret var ettiği şeklinde yorumladığı, işte bu düşüncenin İbn Arabî'nin insan-ı kâmil düşüncesine zemin hazırladığı bildirilir.<sup>3</sup> Ancak onu ilk kullanan yine İslam dünyasıdır. Müslümanlar arasında bu tabiri kullanan ve ondan ilk defa "kâmil –ya da mükemmel-insan" şeklinde söz eden şahıs tanınmış arif Muhyiddin Arabî (Endülüsî-yi Tâî)dir. .... Muhyiddin, Arap asıllı olup bugün adına İspanya denilen Endülüs ahalisinden ve Hatem-i Tai'nin evlatlarından. Hayatı boyunca İslam ülkelerinin hemen hepsine seyahat etmiş, sonunda Şam'da dünyadan göçmüştür. Türbesi bugünkü Şam'dadır. "<sup>4</sup>

Tasavvufun "tarikat" olarak isimlendirilen çeşitli kollarında kullanılagelen "insan-ı kâmil" anlayışı özellikle Muhyiddin İbn Arabî'den sonra hemen bütün tarikatların merkezî anlayışı gibi olmuştur. Bu anlayışa ilk dönem mutasavvıflarında pek rastlanmaz.<sup>5</sup> Fakat daha sonraki dönemlerde neredeyse tasavvufun merkezinde

<sup>1</sup> Bkz. Yaşar Nuri Öztürk, "Kur'an'da İnsan Kavramı", İstanbul Üniv. İFD., Sayı:3, Yıl:2001, s.13.

<sup>2</sup> Murtaza Mutahhari, İnsan-ı Kamil, Çev.: İsmail Bendiderya, Tashih: Cafer Bayar, Kevser yay., İstanbul, tsz. s.26.

<sup>3</sup> H.Kâmil Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İst. 1994, s.328.

<sup>4</sup> Murtaza Mutahhari, age., ay.

<sup>5</sup> Bkz.H.Kâmil Yılmaz, age., ay.

yer almıştır. İbn Arabî'ye göre kainat ilk önce tıpkı cilası vurulmamış bir ayna gibiydi. Âdem bu cilasız aynanın cilası ve ruhu olmuştur. İşte insan ilâhî isim ve sıfatların bütün kemallerini yansıtmayı itibariyle kainattan küçük de olsa hem bu büyük alemin hem de Allah'ın bütün isim ve sıfatlarını bilen varlıktır. Bu yönüyle insan-ı kâmil maddi ve manevî bütün kemal mertebelerini kapsar.<sup>6</sup> Bütün maddi ve manevî mertebeleri kapsadığı ileri sürülen bu insanın Kelâm ilmi açısından hâdis varlığın özelliklerini taşıyıp taşımadığı, eğer taşıdığı söylenirse bu kadar mükemmel bir varlığın hâdis varlık kategorisinde nasıl değerlendirilebileceği tartışmaya açıktır. Gerçekten bu derece mükemmel insan prototipleri varsa, Allah'ın alemdeki tasarruf yetkisine bir sınırlama ya da *yetki devri* gibi bir durumla karşılaşmaz mıyız? Bir çok kaynakta Hz. Peygamber'in mü'minin şeref ve üstünlüğünün Kâbe'den daha fazla olduğunu söylediği rivâyet edilir. Bu nedenle mü'minin –özellikle âriflerin ve velilerin gönlünü ziyaret Beytullah'ı ziyaret etmekten daha önemli kabul edilir. Her ne kadar insana secde edilmezse de onlara en büyük saygı gösterilmelidir. Beytullah'ı ziyaret edenlerin bedenleri kurtulur, böyle velileri ziyaret edenlerin ise hem canı hem bedenleri kurtulur.<sup>7</sup> Gerçi bazı tarikat benzeri oluşumlarda ayin sırasında ve sonrasında katılımcıların hem birbirlerine hem de pîrlere karşı bu secde hali vardır. Ama bir çok tarikat kollunda secde yoksa da pîr/veli kabul edilen kimseye gösterilen saygı hali burada betimlenemeyecek kadar fazladır. Acaba bu derece saygı her hangi bir peygambere ve Müslümanlar açısından son ve en üstün kabul edilen Hz. Muhammed'e karşı gösterilmiş midir?

Peygamberlerin hayatlarını ve hayatlarında iken onlara uyanların karşılıklı münasebetlerini bildiren kaynaklarda böylesine bir "ta'zîm hali"ne pek rastlanmaz. Çünkü peygamberler kendilerine uyanlara imanlarının gereği olarak sadece bir olan Allah'a ta'zim edilmesi gerektiğini emretmişlerdir. Elbette onlar her insana insan olması itibariyle saygı gösterilmesini, özellikle mü'minlerin kendi aralarındaki bu saygının daha içten yaşanmasını istemişlerdir. Ama saygı ve ta'zimin sınırlarını iyi bilmek ve yaratan-yaratılan ile diğer insanların kendi aralarındaki ilişkinin boyutlarını dinin asıl kaynaklarından hareketle korumak inananlar açısından büyük önem arz etmektedir.

Bir diğer husus da kâmil insanın bilinmesi kriteridir. Her ne kadar bunların bir takım güzel vasıflarından bahsedilirse de bunu her kesin bilmesi nasıl mümkün olabilecektir? Peygamberlerin nübüvvetleri asla başkalarının gerçekleştirmeyeceği bir takım mu'cizelerle teyid edilmişken, eğer gerçekten bu tip insanlar varsa veli veya insan-ı kâmil olduğu objektif olarak nasıl bilinecektir? İşte bütün bunlar teolojik açıdan tartışmaya her zaman açık olan konulardır.

<sup>6</sup> H.Kâmil Yılmaz, age., ay.

<sup>7</sup> Bkz.Dilâver Selvi, Kaynaklarıyla Tasavvuf, Semerkand Yay., İst.2001, s.240-241.

Tasavvuf temelde insanı olgunlaştırma yönünde çok anlamlı ve etkili söylemlere sahiptir. Allah-insan ilişkisinin boyutlarını ve sınırlarını ortaya koyarken, daha sonraki dönemlerde bir takım tarikatların böylesine problemlili bir alan içinde bir dinî tecrübeye sahip oldukları görülmektedir.

"Kimi tarikat ve cemaatlerde de insan-ı kâmil diye bir kavram vardır. Onlara göre insan-ı kâmil, hakikat-ı Muhammediyye'yi temsil eder ve maddi-manevi bütün kemal mertebelerini kapsar."<sup>8</sup> "Her tarikat, kendi şeyhini insan-ı kâmil bilir. Maddi-manevi bütün kemal mertebeleri yalnız Allah'ta bulunabileceğinden onlara göre tarikat şeyhi, Allah'ın ete kemiğe bürünmüş hali olarak değerlendirilir."<sup>9</sup>

Tarikat şeyhinin, "*Allah'ın ete kemiğe bürünmüş hali*" olarak kabul edilmesi anlayışı, nesnel ve işlevsel akıl ilkeleri ile değil, öznel/sübjektif kanaatlerle ve bir takım kutsal metin ifadelerinin de bu kanaati destekleyecek şekilde tevil edilmesi ile ortaya çıkmıştır.

İnsan-ı kâmil nazariyesinin temeli İslam düşüncesinde Hüseyin b. Mansur el-Hallâc'ın (Hallâc-ı Mansur) (ö.309/922) felsefi düşünceden etkilenerek geliştirdiği "lahut-nasut" görüşüdür.<sup>10</sup> Bu görüş daha sonra Muhyiddin el-Arabî (ö.638/1240)<sup>11</sup> ve Abdülkerim el-Cîlî'de daha da geliştirilmiştir. Bu nazariyenin temeli Allah'ın Hz.Âdem'i kendi suretinde yarattığı ileri sürülen bir hadise dayandırılır. Oysa bu hadis, meşhur Mâtürîdî mütekellimi Ebu'l-Muîn en-Nesefî (ö.508/1113)'ye göre Hz. Muhammed'in bir kimsenin diğer birisine bir tokat attığını görünce, tokat atılan insanın (da) Hz. Âdem suretinde ya da Hz. Âdem'in bu tokat atılan insan suretinde yaratıldığını ifade etmesi bağlamında söylenmiştir. Ona göre bu hadiste insanın yüzünün, Hz. Âdem'in yüzü gibi değerli olduğu ifade edilmek istenmiş ve Hz. Muhammed kendisine tokat atılan insanı savunmuştur.<sup>12</sup> Buna göre bu hadisin, bir kısım tasavvuf erbabının insanın Allah'ın suretinde yaratılmış olduğu şeklindeki anlayışı benimsemesine neden olması, bir yanlış anlamadan ibarettir. Üstelik hiçbir

<sup>8</sup> Hasan Kamil Yılmaz, "İnsan-ı Kamil", Altınoluk Mecmuası, Temmuz 1996, Sayı:125, s.31.

<sup>9</sup> Abdulaziz Bayındır, Kur'an Işığında Aracılık ve Şirk, Süleymaniye Vakfı Yay., İst. 2006, s.89.

<sup>10</sup> Lâhut insanın ilâhî tarafını, nasut da insanın insanî tarafını temsil eden iki kavram olup, Hallac'a göre bunlar su ile şarabın karışımı gibi olup, bunlardan birisi için "bu odur" denebilir. Bkz. Affî, Tasavvuf: İslam'da Mânevî Hayat, trc.: Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İstanbul 1996, s. 199; Dalkılıç, age., 179-180.

<sup>11</sup> Hallâc'ın İbn Arabî üzerindeki lahut-nasut nazariyesi ile insan-ı kâmil anlayışının etkisini inceleyen bir çalışma için bkz. Ebu'l-'Alâ Affî, İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler, trc. Ekrem Demirli, İst. 2000, s.239.

<sup>12</sup> Bkz. Mehmet Dalkılıç, İslam Mezheplerinde Ruh, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s.178-179; Nesefî, Tebsîratu'l-Edille fî İlmi'l-Kelam, trc. Claude Salame, Beyrut 1996, I/175.

şeyin/varlığın Allah'a benzemediğini bildiren âyet çok açıktır. Bütün İslam bilginleri, özellikle mütekellimler bu konu üzerinde çok durmuşlardır. İslam'ın tevhid anlayışında yaratan-yaratılan ilişkisi çok net ifadelerle ortaya konularak akideleşmiştir. Bu akidede Allah'ı diğer varlıklara benzetme (teşbih) ve hulül anlayışının yanlışlıkları ve tutarsızlıkları bildirilmiştir. Mütekellimlerin cumhuru Allah'ın sıfatlarını tasnif etmişler, zâtî sıfatlarının sadece Allah'a mahsus olduğunu, bu nedenle Allah-insan ilişkisinde vâcibu'l-vücûd-mümkünü'l-vücut ayırımının kelâmî ve felsefî inceliklerini işlemişlerdir. Fakat her konuda olduğu gibi, âyet ve hadisleri kendi bağlamından ve sistem bütünlüğünden kopartarak bir sonuca gitme ve hükümde bulunma eylemi telafisi çok zor hataların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu hatalar eskiden de yapılmıştır, ne yazık ki günümüzde de yapılmaktadır.

Hallâc-ı Mansûr'un, bu hadisi Hıristiyanların Mesih'in (Hz. İsa) tabiatını yorumladığı ve açıkladığı tarzda yorumlamış olduğu, fakat bu düşüncesini Mesih ile sınırlamayıp bütün insanlara teşmil ettiği bildirilir.<sup>13</sup> Hallâc'ın bu görüşünü de "Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik" (Ahzâb 33/72) âyetine dayandırdığı, âyette geçen "emânet" kelimesinin insanın ilâhî yönünü ifade ettiğini benimsediği ileri sürülür. Hallâc'ın bu görüşü İbn Arâbî ve sonrasında bir çok mutasavvıfı etkilediği ifade edilir.<sup>14</sup>

Her şeyden önce İslam'ı bir sistem olarak düşündüğümüzde hadislerin Kur'an'a, bu ikisinin de sahih akıl ilkelerine aykırı öğeler taşımaması gerekir. İslam inanç sisteminde Allah'ın mutlak birliği (Tevhid) en önemli bir ilkedir. Bu ilkede varlık açısından (ontolojik olarak) insan-kainat ve insan-Tanrı bütünlüğünden değil, bunların farklılığından, benzerliğinden değil, benzersizliğinden söz edilir. Allah-insan ilişkisi yaratan-yaratılan ilişkisidir. Tek kadim vardır, o da Tanrı'dır. Kadim olan bu varlığın, sonralı varlıklarla özdeşliği veya bitişikliği sahih akıl ilkeleri ve mantık kuralları açısından asla mümkün değildir.

### ***I. İNSAN NEDİR?***

İslam Kelamı'nın erken döneminden itibaren insanın ne olduğu/neliği üzerinde çeşitli yorumlar yapılmıştır. Kelam ilminin ilk temsilcileri sayılan Mu'tezile kelamcıları da bu konuda çok yönlü değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Mu'tezile'nin son temsilcilerinden Kâdı Abdulcebâr b. Ahmed (ö.415/1025) kendisinden önceki bütün insan tanımlarını verdikten sonra "...kendisine işaret olunan bu özel bünyede görünen insanın birlik ve bütünlüğünü kabul etme sonucuna ulaşmıştır. Bu bünye; sadece ruh ve sadece ceset değildir. Bu ikisinin bir araya gelmesi de değildir. *İnsan, kendisiyle canlı durumuna gelmese de, tamamen ona*

<sup>13</sup> Afifi, İslâm'da Mânevî Hayat, 199; Dalkılıç, age.,179.

<sup>14</sup> Bkz. Dalkılıç, age., 180.

*muhtaç olduğu özel bir bünyedir.*" Yani insan; iki farklı şeyden meydana gelmeyen, kendisine özgü bir yapısı olan, diri ve dinamik bir varlıktır."Hayat ise, onunla diri olan bir mânâdan ibarettir. İkisine birlikte ihtiyaç olursa da kan ve bünye ile hayat oluşmadığı gibi, ruh ile de hayat oluşmaz!"<sup>15</sup> O halde hayat ne ile oluşur? Kadı'ya göre "insan" denen varlık, *bir ve bütün olan özel varlıktır.* Hayatın; ne ruh, ne de kan ve beden ile oluşmadığını ileri süren Kadı, insanın nasıl diri kaldığını net bir şekilde açıklamamış, fakat "idrak" ile bir bağlantı kurmaya çalışmıştır. Ona göre diri olan sadece cisim değildir. (Çünkü bedenin parçaları olan) "saç, kemik ve kan; hayatın kendilerine girmemesi açısından diri cümlesinden değildir."<sup>16</sup> Görüldüğü gibi her konuda Mu'tezile'nin görüşlerini veren Kâdı Abdulcebbâr ruh-beden ikilemine gitmeden, insanı kendine özel bir "bütünlük" içerisinde ele almıştır. Bu anlayışa göre insanın kendini mükemmelleştirebilmesi de ancak *kendi çapında* olacaktır. Çünkü insan, haddi-hududu belli olan bir varlıktır.

"Felsefenin ilgisinin ontolojiden, epistemolojiye kaydığı modern düşünce döneminde, insanı varlıkları taçlandıran bir tür olarak tanımlamak artık eskilere ait bir mit olarak geride bırakıldı. Bu anlayışı bir mite dönüştürme modern felsefeden önce *N.Kopernik* ile başlamıştı. Kopernik, insanın evrenin merkezinde olmadığını söyleyerek insanla ilgili *kozmozolojik* miti yıkmıştı. İlerleyen dönemlerde C.Darwin insanın diğer bütün türlerden farklı ve üstün olduğunu reddederek insanın *biyolojik* mitini yıkmıştı, *psikanalistler* de (S.Freud) insanın yapısında, özellikle irade ve zihninin çalışmasında aklın (ego) çok da etkin olmadığını, aksine güdülerin tahakkümünde olduğunu söyleyerek insana bitirici darbeyi indirmişlerdir. Freud'un vurgusu, insanın içgüdüsel donanımlarına idi. Bu içgüdülerin gücü, çoğunlukla aklın işleyiş biçimini de belirliyordu. Freud, bu içgüdülerin mahiyeti konusunda görüşlerini birkaç kez değiştirmiş olsa bile bunları insan yapısının temel unsurları olarak ve birbiriyle çatışma halinde tasarlamayı hiç değiştirmede. Freud insanlardaki değişimi (metamorfozu) değişmez bir biyo-psikolojik insan formu olan içgüdü etrafında olup biten bir süreç olarak görmektedir. Ona göre, bu temel yapı, insanın esaslı bir değişime uğramasına izin vermemektedir. Bu görüşe karşı 'varlık' kavramı geliştirilerek, esaslı bir değişimin önü açılmaya çalışılmaktadır."<sup>17</sup>

Görüldüğü gibi insan hakkında ortaya konan son görüşler, insanın çok da mükemmel bir varlık değil, çeşitli etkiler altında kalmaya müsait bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

<sup>15</sup> Bkz. Kadı Abdulcebar, el-Muğnî fi Ebvâbi't-tevhidi ve l Adl, Kahire 1965, s.338.

<sup>16</sup> Abdulhamit Sinanoğlu, "Bazı Mutezile Bilginlerine Göre İnsan Tanımları", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 3 Yıl: 2000, s.307.

<sup>17</sup> Şaban Ali Düzgün, "İnsan Onuru Ve Toplumsal Yaşam İçin Etik", Kelam Araştırmaları 5:1 (2007), s.7)

İlahi dinler açısından insan, Tanrı'nın yeryüzünde var ettiği varlık kategorisinin son aşaması ve en üst noktasında görölmekle birlikte, belli bir dönemden sonra (ergenlik) ölünceye kadar tanrı karşısında *sorumlu* ve sınırlı bir varlık olarak da kabul edilmiştir. Teolojik açıdan insanın yeryüzü serüveninde Tanrı onu yarattıktan sonra yalnız bırakmayarak ona eşlik etmekte ve bunun için yolunu aydınlatacak birtakım yetenekleri de içine koymaktadır. "Biz insana neyin iyi, neyin de kötü olduğunu ilham ettik" (Şems 91/8) âyeti bu hususu açıklamaktadır.

Kur'an açısından da insan "en güzel" bir şekilde (takvim) yaratılmıştır. "Biz insanı en güzel kıvamda yaratık" (Tîn 95/4). Fakat bu insan denen varlık, belli bir bedene sirâyet etmiş olan bir cevher (öz) olarak mı, yoksa biçimsel ve arazsal olarak mı "en güzel kıvamda" yaratılmıştır? Veyahut hem soyut, hem somut varlık bütünlüğü itibarıyla mı "en güzel" kategorisine sokulmuştur? Eğer "en güzellik" kavramı onun soyut alanını ilgilendiriyorsa, mükemmelliğe koşma arzusu ve gereği kedisine nereden gelmektedir?

"İnsanı ya niceliklerini ya da niteliklerini önceleyerek tanımlamaya çalışmak mümkündür. İnsanın niceliklerini yani maddi özelliklerini dikkate alarak tanımlamak, onu maddi varlıklarla ortak bir düzlemde tanımlamaya çabalamak ve onlarla ortak kılmak demektir. İnsanın niteliklerini ve soyut özelliklerini, adalet duygusunu, inanma hissini, sezgilerini, dikkate alarak tanımlamak ise onu Tanrı ile ortak hale getirecektir. Tanrı'nın niteliklerinin kalıcılığı, insanda da bir kalıcılık hissi yaratacak, böylece insan kendisini salt maddi yapısıyla ve maddi ilişkiler ağıyla tanımlamakla yetinmeyecektir".<sup>18</sup>

## 2. İNSAN-I KÂMİL VE HAKİKAT-İ MUHAMMEDİYYE

Hz. Muhammed, bir kısım tarikatta insan-ı kâmil olarak kabul edilir. Ona belli bir dönemde yaşamış olan tarihi şahsiyetinin ötesinde daha üstün bir konum atfedilir: "...Adem balçık halindeyken peygamber olan Muhammed, yani hakikat-i Muhammediyye'dir. İnsan-ı kâmil varlığın ve hilkatin gayesidir. Zira ilahi irade ancak onun aracılığıyla gerçekleşir. Eğer insan-ı kâmil olmazsa Allah bilinemezdi."<sup>19</sup> Bu anlayışa göre"... insan-ı kâmil, maddi manevi bütün kemal mertebelerini kapsar. Onun kalbi Arş'a, benliği Kürsüye, makamı Sidre-i Münteha'ya, akli Kalem-i A'laya, nefsi Levh-i mahfuza, tabiatı anasır-ı erbaaya bağlantılıdır."<sup>20</sup> Hayatı boyunca daima kulluğunu ve Yüce Allah'ın korumasına muhtaç olduğunu ifade eden Hz. Muhammed'in, kendisine daha sonraki dönemlerde biçilen bu misyonun dayanak noktalarının tekrar irdelenmesi gerekmektedir. Çünkü bu anlayış günümüz Müslümanlarının akaidini ilgilendiren ve uzun zamandır

<sup>18</sup> Düzgün, agm., 4.

<sup>19</sup> Bayındır, age.,98

<sup>20</sup> H.Kamil Yılmaz, agm.,31

Müslümanların Tanrı ve insan tasavvurlarını biçimlendiren bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

"Birçok kimse insan-ı kâmil terimini *olgun ve örnek insan* olarak algılar, ama tarikatlar bu terimle Katoliklerdeki kilise inancına benzer bir inanç oluşturmuşlardır. Kilise nasıl yaşayan İsa ise onlara göre insan-ı kâmil de yaşayan hakikati Muhammediye'dir. Her tarikat kendi şeyhini insan-ı kâmil bilir."<sup>21</sup> Derler ki: "insan-ı kâmil alemde daima vardır, birden fazla olmaz. İnsan-ı kâmil için mülkte, melekûtta ve ceberûtta hiçbir şey gizli değildir. O eşyanın hikmetini olduğu gibi bilir." " Bu hakikat, her devirde değişen isim ve suretlerde peygamber ve veli olarak ortaya çıkar."<sup>22</sup>

Bu tür ifadelere dikkat edilirse, bunların bir insanı ilahlaştıran iddialar olduğu görülecektir. Bir insan için gerçekleşmesi asla mümkün gözükmeyen bu yakıştırmalar, çok büyük iddialar olarak ortada durmaktadır; öznel olup bunun herkes tarafından kabul edilebilir bir kanıtı da yoktur. Tarihin her hangi bir kesitinde de bu gün de bu büyük iddiaları destekleyecek nitelikte bir durum yaşanmamıştır. Hiçbir peygamberin, hatta peygamberlik iddiasında bulunmuş olanların, büyük filozofların, kendini kavminin en büyük rabbi olarak ilan edenlerin ve dünyayı eline geçirmiş kral ve imparatorların bile, böyle bir düşünceye sahip olduklarına dair hiçbir belge ve rivâyete sahip değiliz.

"Oysa Kur'an'da Allah, bu tür iddiaları kendisine karşı "yalan uydurma" ve zalimlik" olarak nitelendirmektedir. O bu konuda şöyle buyurur: "Allaha karşı yalan uydurandan veya kendine bir şey vahyedilmediği halde 'bana vahiy gelir' diyenden, bir de 'Allah'ın indirdiği gibi ben de indireceğim' diyenden daha zalim kim olabilir. (En'am 6/93)"<sup>23</sup>

İslam düşünce tarihinde bu iddiaların dile getirilmesinden bu güne kadar bir kısım Müslümanlar bu konuda iki zıt anlayışa sahip oldular. Dünden bugüne bunlardan her biri kendi açılarından sahih gördükleri bir akaid yapılanması içerisinde bir dinî hayat sürdürmektedir. Her kesim kendi akidelerinin dinin özüne daha uygun olduğunu kanıtlama konusunda bir yarış, bazen de rekabet halinde varlıklarını sürdürmektedir. Çoğu kez taraflar bir birlerini Allah'a şirk koşmakla veya dalâletle de itham edebilmektedirler. Sıradan normal Müslümanların büyük çoğunluğu ise bu tür tartışmalardan uzak ve daha sade bir dinsel tasavvurla yaşamını sürdürmektedir. Fakat bu tür tartışmalar çoğu kez bir kısım insanın zihinlerini bulandırmakta; böylece şu veya bu biçimde bu görüşlerden herhangi birinin etkisi altında kalabilmektedir. Burada hangi tarafın iddialarının gerçek olduğunu belirleyecek bir kıstas gereklidir. Bu kıstas bütün insanlarda var olan nesnel

<sup>21</sup> Bayındır, age.,99

<sup>22</sup> H.Kamil Yılmaz, agm.,31; Bayındır, age.den,99.

<sup>23</sup> Bayındır, age.,99.



(objektif) bir yeti olmalıdır ki, hakem olarak kabul edilebilsin. Bize göre bu kıstas vahyin de muhatabı olan sahih akıl olmalıdır. Yoksa her kes kendi öznel (sübjektif) kanaatlerini gerçeğin ta kendisi olarak sunmaya devam edecek, böylece hiçbir zaman ortak bir noktaya ulaşılamayacaktır.

"Allah müşahhas yani elle tutulan, gözle görülen bir varlık değildir. Tarikata göre onu kavramak için kulun zihnen ve manen yoğunlaşmasını sağlayacak müşahhas (somut) bir Şeye ihtiyaç görür. Tasavvufta bu obje Allah'ın en mkemmellere tecellilerinin mazharı sayılan insan-ı kâmil konumundaki Őeyhtir. Yani müridin Allah'a gereği gibi kul olması için önce Őeyhe kul olması ve kulluk eğitiminden geçmesi istenir. Bunu sağlamak için *rabıta* gerekli görülmüştür."<sup>24</sup> "... salık önce insan-ı kâmil olan Őeyhe, ardından Resule, onun ardından Allah'a kalbini bağlamalı ve bu suretle huzuru kalbe erip fena fillaha varmalıdır." Derler.<sup>25</sup>

Geçmişten günümüze insan ve tanrı tasavvuru hakkında çeşitli tartışmalar ve spekülasyonlar yapılmıştır. Fakat günümüzde az önce de değindiğim gibi insanın Tanrılaştırılması ya da Tanrı'nın bir kısım insan-ı kâmil olarak kabul edilen insanların içinde görülmesi (hulul) veya bir kişide somutlaştırılması anlayışı, günümüz İşlam dünyasının bir çok yerinde çeşitli tarikatlar ya da dinsel akımlar içinde yaşamaktadır. Hatta bu anlayış dinler arasındaki kardeşliğin veya bütün dinlerin aynı/eşit görülmesinin temel argumanı haline getirilmek istenmektedir. Bu akımlar -tabiri caizse-Tanrı'yı yedi kat göklerin üstünden indirip ya da evrenin dışından getirip insanlar arasına dahil etmek suretiyle bir tür insanıyetilik (hümanizm) savunuculuğunu yapmaktadırlar. Bazı iddialara göre dinler ve dindarlar arasındaki mücadele ve rekabeti ortadan kaldırmak adına hareket eden gizli ve açık akımların varlık sebepleri tamamen bu anlayışa dayandırılmaktadır.

"Modern felsefe, dinlerin kişi-özellikli (personal) Tanrı fikrine karşı çıkmıştı. Ama aslında kişisel bir Tanrı, Tanrının model olarak alınacağı bir sistem yaratma arzusuna uygundur. İnsanın önüne, taklit edeceği, model alacağı bir varlık konulmaktadır. Bu varlığın tanımlanamaz Mutlak Varlık (Ehadiyyet) hali hariç, diğer niteliklerinin insan tarafından aktelleştirilmesi ve yeryüzünde insanın Allah'ın eli, ayağı (halifesi) olarak iř görmesi arzu edilmektedir. Bu arzunun gerçekleşmesi için, insanın entelekti, ahlaki karar verme yeterliliği, diğer varlıkları kontrol edecek bir benlik duygusuna sahip oluşu gibi özellikleri ne çıkarılmaktadır."<sup>26</sup>

<sup>24</sup> Bayındır, age.,104

<sup>25</sup> Muhammed bin Abdullah Hni, Adab, ev.: Abdulkadir Akçiçek, İstanbul 1396/1376, s.268; Bayındır, age.,104 ten.

<sup>26</sup> Şaban Ali Düzgün, "İnsan Onuru Ve Toplumsal Yaşam İçin Etik", Kelam Araştırmaları 5:1 (2007), s.10.

Günümüz Psikoloji disiplini açısından da insan, aslında yeryüzüne bilgisel açıdan tam anlamıyla boş bir levha gibi (sâlim/tabula rasa) gelmekte, daha sonra kendini, doğayı ve doğa üstü güçleri fark edebilmesi için kendisinde var edilen bir takım aktlar yardımıyla bilgiler kazanarak doğumundan ölümüne kadar gelişimini sürdürmektedir. Bu gelişim vetiresi epistemik açıdan onu asla son noktaya kavuşturmamaktadır. Her insan farklı koşullarda mükemmelere doğru kesintisiz bir seyir izleyememekte, hayatı boyunca olumlu-olumsuz çeşitli etkilere maruz kalmaktadır. Fakat kendi özgür irâdesini kullanarak da mükemmelere ulaşma yolunda çaba sarf edebilmektedir. Yüce Allah bu hususu Kur'an'da şu sözlerle ifade etmektedir: “Allah, sizi, siz hiçbir şey bilmez bir durumda iken, annelerinizin karınlarından çıkardı. Ama O, şükretmeniz için size kulaklar, gözler ve kalpler bahsetti.”(Nahl 16: 78) diyen Allah, dikkat edilirse burada insanın aslında hiçbir şey bilmeden bu dünyaya geldiğini, kendisine duyma ve duyduklarını anlaması için kulaklar, görmesi ve gördüklerinden ibret alması için gözler ve nihâyet düşünebilmesi, sevebilmesi ve akledebilmesi... için kalpler verdiğini bildirerek, bütün bu nimetlerin insanın kendisi tarafından oluşturulmadığı/oluşturulamayacağını hatırlatmaktadır. Bu nedenle her insanın ömrü boyunca Rabbine karşı bir şükran duygusu içerisinde yaşaması, doğru düşünen aklın da gereğidir. Bu açıdan bakıldığında Allah, kendisi ile cedelleşmemesi gerektiğini, insanda bulunan bu şaheser "varlık" nimetinin kaynağının kendisi olduğunu; bundan dolayı insanın bütün varlığının kendisine borçlu olduğunu bilmesini, O'na şükretmek zorunda olduğunu da hiçbir zaman hatırdan çıkarmamasını istemektedir. İşte insan Teolojik açıdan ancak bu şükür duygusu ile ve sorumluluklarını bilerek ve yerine getirerek yaşarsa olgunlaşabilir; kâmil insan olabilir. Yoksa kendini veya birilerini insan-ı kâmil olarak addetmekle insan-ı kâmil olunmaz. Kur'an açısından da insan sadece O'na kulluk edip, sadece O'ndan yardım dilemeli<sup>27</sup>, kendi varlığı ile birlikte bu kadar nimeti ona bahşeden O Yüce Varlığa karşı şükretmelidir.

Aslında dinin özünde var olan insanın kendi kötü isteklerine gem vurmak için göstermesi gereken çaba, bazı tarikatlarda insanın nefsiyle mücadele ve mücâhede anlayışına dönüşmüştür. Hatta kurtuluşa ermek için *kendi nefsinin veya nefsanî isteklerini öldürmesi gerektiği*, bunu başarmak için bir takım tavsiyeler/vazifeler ihdas edilmiştir. Oysa dinde insanın vahyî bilgileri göz ardı etmeksizin kendi hür iradesiyle ve salim aklı ile her türlü kötülükten ve ilâhî yasaklardan uzak durması gerektiği temel hususlardan biridir. Ama benliği tamamen yok etmeye varan bir anlayışı dinin emrettiği veya buna cevâz verdiği teolojik açıdan sorun doğuracaktır. Çağımızın büyük İslam şair ve düşünürlerinden Muhammed İkbâl de insanın kötülüklerle mücadele için kendi benliğini yok etmek yerine güçlendirmenin doğru olacağı kanaatindeydi.

<sup>27</sup> Bkz Fatıha 1/4.

"M. İkbâl, kendi imkânlarımızla hayata direnemeyeceğimizi söyleyerek kurtuluşu daha üst unsurlara (Tanrı gibi) bağlayan zihniyeti reddetmektedir. Kur'an kötülüğün her çeşidi ile mücadele etmek için benliği yıkmayı değil, aksine onu olabildiğince güçlendirmeyi emreder. Zira, insanın yeteneklerle donatılmış olması, pasif bir teslimiyeti değil, aktif bir yönlendirmeyi gerektirir. Kendisinde benliğin nispi bir mükemmeliyete eriştiği insan, ilahî yaratıcı kudretin kalbinde gerçek bir yer tutar. O, çevresinde bulunan öteki varlıklardan daha fazla bir hakikat derecesine sahiptir. Bütün yaratılmışlar arasında Halik'in yaratıcı hayatına şuurulu bir şekilde iştirak etmeye muktedir olan yegâne varlık insandır."<sup>28</sup> İnsan-Allah ilişkisinin antropolojik, psikolojik ve teolojik boyutları üzerinde duranlar, insanın hem dikey, hem yatay olarak çok yönlü bir ilişkiler ağı içerisinde kendini geliştirebileceğini; kendi içine hapsolarak tekâmülünün mümkün olamayacağını ileri sürmektedirler.

"İnsanı *Antropolojik* yönden tanımlamak için bilinç, akıl, iletişim yeteneği, gibi niteliklerine referansta bulunulur. İnsanın bu niteliklerinin, şüphesiz, bir de Teolojik boyutu vardır. Bu boyut '*ilişki*' kavramı içinde keşfedilir: insanın kendisiyle, çevresiyle, diğer insanlarla ilişkisi ve bu ilişkilere de rengini veren Tanrı ile ilişkisi. Teolojik ilişkide insan sadece ruhsal yönü öne çıkarılarak tanımlanan bir varlık değildir, bu ruhsallığın dinamizm kazandırdığı maddî bir beden ve maddî ilişkiler ağı (ahlak alanı) vardır. İnsanın kendini ve sosyal çevresindeki kuşatıcı şartları aşma ve fiziksel ontoloji içine hapsolup kalmama arzusu ve bu yöndeki yetisi, onun Tanrısal değerlerle irtibatlı olmasından kaynaklanmaktadır."<sup>29</sup>

İnsan, kendisini yaratan varlık olan Allah'ı her alanda taklit etmeye hatta tabir yerindeyse bunun da ötesine geçmeye çalışan bir varlıktır. Bu ahlâkî alanda olduğu gibi eylemsel alanda da böyledir. İnsan Tanrı gibi yaratmaya soyunur. Hatta yeryüzündeki hammaddeden bambaşka varlıklar /yeni icatlar vs. ortaya koyar. Bağlar, bahçeler, binalar, arabalar, resimler, heykeller, robotlar vb. yapar. Bunlarla da yetinmez daha ötesine geçmeye çalışır. Nitekim insanın bu yaratıcılık özelliğine vurgu yapan İkbâl, bu hususu şu mısralarıyla şiirselleştirir:

" Sen geceyi, bense çırağı yarattım,  
Yarattığın topraktan bense kadeh yarattım,  
İssız çöller, kuş uçmaz dağlar, vadiler yarattın,  
Bense hıyâbanlar, gülle süslenmiş bağlar ve bahçeler yarattım.  
Bana iyi bak, ben taştan ayna yapan varlığım,  
Bana iyi bak, ben zehirden bal yapan varlığım."<sup>30</sup>

<sup>28</sup> Şaban Ali Düzgün, "İnsan Onuru Ve Toplumsal Yaşam İçin Etik", Kelam Araştırmaları 5:1 (2007) s.3: Muhammed İkbâl, *Cavidnâme*, s.98-92 dan).

<sup>29</sup> Şaban Ali Düzgün, *agm.*, s.5.

<sup>30</sup> Bkz. M. İkbâl, *Peyâm-ı Meşrik (Şarktan Haber)*, Çev.A.N.Tarlan, İstanbul, 1963, s.66.

Yukarıdaki mısralarda İkbâl, insanın da "yaratıcılık" özelliğine vurgu yaparken, Tanrı'yla yarışıyor ve hatta Tanrı'yı neredeyse yaratıcılıkta geçiyor izlenimini veriyor! Oysa akılcı teoloji açısından bakıldığında insana bu özelliği bahşeden de Tanrı'dır. Mu'tezile Kelam okulu da insanda yaratıcılık özelliğini kabul eder, fakat bu anlayış insanı Tanrı ile yarışırma yada ortak kılma anlayışından değil, insana kendi istemli davranışlarında tam özgürlük tanıyarak onu sorumlu kılmak gayesinden dolayı kabul edilmiştir. İlahî kaynaklı kabul edilen Kutsal kitaplar açısından bakıldığında Yüce Tanrı, kullarının bu eylemlerini ortaya koyarken kendisinin unutulmasını ya da kendisine karşı büyülenilmesini hiç hoş görmez ve hele insanın kendisiyle yarışmasını asla kabul etmez. Kur'an açısından bakıldığında insan bütün bu yaratıcılık özelliklerinde Tanrı ile yarışmak ya da O'nu yok saymak gibi bir yanlıgı içerisinde olmamalıdır. Nereden geldiğini, mevcut durumunu ve nereye gideceğini hesap ederek yaşamalıdır. Biyolojik olarak her insanın anne karnına düşmesinden doğumuna, doğumundan ölümüne kadar geçen aşamalarda kendisinin (insanın) bir rolü/etkinliği söz konusu değildir. Bu bakımdan insan, tanrı tarafından hesaba katılan, muhatap alınan bir varlık olmakla birlikte, öncesi ve sonrası itibarıyla kayda değer bir şey değildir. Ancak Tanrı'nın istediği ve beğendiği uygun düşünce ve davranışlarla kendini bir bakıma ölümsüz kılabilir. Bu ölümsüzlük de mutlak anlamda değildir.

Şu âyetler Allah'ın yaratma niteliğinde ne kadar üstün ve eşsiz olduğunu göstermektedir:

"O, yaratmayı dilediği kadar arttırır. Çünkü Allah'ın her şeye gücü yeter." (Fâtır 35/1).

"İşte bunlar Allah'ın yarattıklarıdır. Haydi bana O'ndan başkalarının ne yarattığını gösterin. Doğrusu zalimler apaçık bir sapma içindedirler."(Lokman 31/11).

"Onlar Allah'ın yaratmaya nasıl başlayıp, sonra onu nasıl tekrarladığını görmüyorlar mı? Kuşkusuz bunu yapmak Allah'a kolaydır". (Ankebût 29/19).

"Senin Rabbin dilediğini yaratır ve dilediğini seçer. Onların seçim hakkı yoktur. Allah onların ortak koştuklarından uzaktır." (Kasas 28/68).

Eğer bir varlık zamanın ve mekânın ötesinde ve her bakımdan sonsuz ise o varlık değişmez ve mutlaktır. Genellikle değişme bir eksikliğin, bir ihtiyacın, dolayısıyla kendi kendine yetmezliğin sonucu olarak ortaya çıkar. Tanrı bütün bunlardan müstağni olduğu için değişmez bir varlıktır.<sup>31</sup>

İnsan, maddi ve manevî olarak kendi doğal sınırları içerisinde kendi kendini mükemmelleştirme yeteneğine sahip olan bir varlıktır. Yukarıda değindiğimiz gibi, Tanrı'nın bir mahalli veya mekanı olamayacağı hususu, doğru bir yöntemle düşünen akıl sahipleri açısından apaçık bir durumdur. Çünkü sınırlı varlık, sınırsız varlığın,

<sup>31</sup> Mehmet Aydın, Ansiklopedik Dinler Sözlüğü, Din Bilimleri Yay., Konya 2005, s.136

eksik bir varlık en mükemmel varlığın mahalli ve mekanı olamaz. Evet O'ndan/O'nun bir takım sıfatlarından çok şeyler almıştır ve O'nu ahlâken de örnek alabilir. Fakat O'ndan aldığı şeyler O'nun ontolojik yönü ile değil, bir takım nitelikleri itibariyle olabilir. Yoksa mükemmel bir varlık olan Tanrı'nın kendi mükemmelliğini ontolojik açıdan evrende veya insanda tezahür ettirmesinin Tanrı ve insan açısından bir anlamı olamaz. Müteteklimler de Allah'ın zâtî sıfatlarında diğer varlıkların hiçbir payının olamayacağını bildirmişlerdir. Sadece sübûtî sıfatlarının gereği olarak Cenab-ı Hak *esmâ ve sıfatlarını kâinata tecellî ettirir*. Yani kendi zâtî varlığını değil, isim ve sıfatlarını tecellî ettirir. Bu nedenle doğayla ve çevreyle ilişkilerinde insan Tanrı'yı taklit edebilir. O'nun ahlakı ile ahlaklanabilir ve dahası O'nun sevgisini içine yerleştirebilir. Ama asla O'nu *varlığı itibariyle* içine yerleştiremez ve kuşatamaz. Ne kendisinin O'nun gibi olması, ne de O'nu kendi içine sığdırması (hülûl) söz konusudur. İnsanın ne kadar tekâmül ederse etsin kalbine yerleştirdiği bu sevgi yine de O'nun şanına layık bir biçimde olmayabilir. Çünkü her anlamda her varlığı tam kuşatıcı olan haddi hududu olmayan kadim Tanrı'dır. Bundan dolayı böylesine sonsuz mükemmeliyetlerin kaynağı olan Tanrı'yı en iyi anlayan, O'nu en çok seven ve taklit edebilen sadece insan ise de, bu durum insanın Tanrı olmasını ya da *Tanrı gibi olmasını* gerektirmez.

#### İNSAN-I KAMİL=HZ. MUHAMMED

“İbn Arabi'ye göre Allah her varlıkta tecelli eder. Ancak, bir varlık ne kadar yüksek ve mükemmel olursa onun tecellisini o ölçüde yüksek derecede ve mükemmel bir biçimde yansıtır. Ona göre Allah maddede, bitkide, hayvanlarda ve insanda farklı şekillerde tecelli eder. Bu onun düşüncesine göre aynı zamanda insanın yaratılış nedenidir. İnsanın dışındaki bütün varlıklar insanın hizmeti için yaratılır. Ve en son halka olarak insan, kendinden önceki tüm halkaları toplar ve dengeler. İnsan sadece biyolojik unsurlardan oluşmuş değildir. Allah insanoğlunu kendi suretinde yaratmıştır. Bunun anlamı ise insan bütün ilahi isimlerin suretinde yaratılmıştır. İnsan ilahi yönlerin veya yüzlerin sonsuz çeşitliliğini sergiler.”<sup>32</sup>

İbn Arabi açısından Allah'ın en mükemmel görünümü insan-ı kâmidir. Böyle bir insan şuuru çok gelişmiş biri olup herkes bu seviyeye ulaşamaz. Ona göre insan-ı kâmil mutlak hakikat olarak kabul ettiği varlığın yani Allah ve kâinatın küçük bir numunesidir.<sup>33</sup>

<sup>32</sup> İbrahim Coşkun “Muhiddin İbn Arabi'nin felsefesinde Allah mefhumu”, Tasavvuf Dergisi, Ocak-Haziran 2008, yıl:21, sayı:21, s.123, (William Cittick, Hayal Alemleri İbn Arabi ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi, Çev.: Mehmet Demirkaya, İst. 1999, s.50).

<sup>33</sup> Bkz. Cittick age., 5; Coşkun age.,123.

İbn Arabî'ye göre hak varlığın ruhudur, kainatta onun görünen suretidir. Dolayısıyla hakkın tasavvuru ve hakikatini anlatabilmek mümkün değildir.<sup>34</sup>

İbn Arabî'ye göre Allah'tan başka bütün varlıklar mutlak varlık olan Allah'ın kendini gösterdiği çeşitli suretlerdir. Fakat Allah bu suretlerin çok ötesinde olup bu suretlerle varlıklarla mukayese edilemez. Allah esma ve sıfatlarını insanda ve kainatta göstermektedir. Bu tecelli durumu her şeyi ihata etmektedir. Bunun da iki boyutu vardır; görünen varlıklar ve görünmeyen varlıklar, yani zahir ve batın kainat olup insan bu iki boyutu kendinde barındıran alemî suğrâdır. Beden Allah'ın görünür tecellisi ruh da görünmeyen tecellisidir.<sup>35</sup>

Aziz Neseî'ye göre ise insan-ı kâmil şeriat, tarikat ve hakikatte tam olan insandır. Böyle bir insanın dört şeyi de tamdır; iyi sözler, iyi hareketler, iyi ahlak ve bilgi. Kâmil insana şeyh, imam, hadî ve mehdi derler. Alim, kâmil, mükemmel, halife, kutb ve zamanın sahibi de derler. Cihanı gösteren cam kadeh, dünyayı gösteren ayna, büyük tiryak ve iksir-i azam derler. Ölüyü diriltten İsa, ab-ı hayat içmiş Hızır derler, kuşların dilini bilen Süleyman derler. Böyle kâmil bir insan alemde daima bulunup birden fazla olmaz. Çünkü tüm varlıkların bütünlüğü böyle bir şahıstadır ve mevcudatın gönlüdür. Ve gönül de birden fazla olmaz. Böyle biri bu alemde göçünce başka biri onun mertebesine ulaşır ve yerine geçer.<sup>36</sup>

Abdülkerim el-Cîlî'ye göre "İnsan-ı Kâmil Hz. Muhammed(s.a.v)'den ibarettir. İnsan-ı Kâmil halka ve Hakka mukabildir."<sup>37</sup> Cîlî'ye göre insan türünden her fert bütün kemaliyle diğer bir insanın nüshasıdır. Birisinde bulunan şey diğerinde de bulunmak durumundadır. Herhangi bir arıza bulunmadığı takdirde insan fertlerinden herhangi ikisinden biri diğerine mukabil bir aynadır. Birinci aynada bulunan ikincisinde de bulunur. Yalnız varlıklar bazı insanlarda bil kuvve bazılarında bil fiil mevcuttur. Varlıkların kendilerinde bilfiil bulunduğu zatlar nebiler ve velilerden Kâmil olanlardır. Bunların kemalleri de birbirinden farklıdır bazıları Kâmil bazıları ekmeldir. Varlıklar aleminde Hz. Muhammed kadar kemaliyle taayyün eden başka bir kimse dünyaya gelmemiştir. Hz. Muhammed'in kemalattaki üstünlüğüne ahlakı, ahvali, efâli ve akvali şahit ve burhandır. Hz. Muhammed ile diğer nebiler ve veliler arasındaki kemal mertebesi Kâmilin ekleme ve fadılın efdale lühuku gibidir.<sup>38</sup> Cîlî'ye göre insan-ı kâmil sadece Hz. Muhammed'dir. Yaratılmışlar içinde ve yaratıcı nezninde Hz. Muhammed özgü

<sup>34</sup> Bkz. Ebu'l-Ala Afîfî, Füsûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar, İst. 2002, s.51.

<sup>35</sup> Bkz. Chittick age.,52.

<sup>36</sup> Azizüddin Neseî, İnsan-ı Kamil, Tasavvufta İnsan Meselesi, çeviren Mehmet Kanar, birinci baskı: Haziran 1990, s.14.

<sup>37</sup> Abdülkerim el-Cîlî, İnsan-ı Kamil, Mütercim: Abdülaziz Mecdi Tolun, Yayına haz. Selçuk Eraydın, Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz yayıncılık 2. baskı, İst. 2002, s. 372.

<sup>38</sup> El-Cîlî, age., 372.

olan faziletler başka bir Kâmilde mevcut değildir.<sup>39</sup> Abdülkerim el-Cilî Hz. Muhammed hakkında “ed-Dürretü’l-vâhide fi’-lüccet-i’saide” olarak adlandırdığı 59 beyitten oluşan bir kasidesinde Hz. Muhammed’i aşırı bir övgüyle çok yüceltmıştır. Ona göre bütün kainat Hz. Muhammed’e ait olan fazilet küplerinden dökülen suyun kabarcıklarından başka bir şey değildir. Bütün varlıklar ondadır, ondandır ve onun yanındadır. Bütün asırlar gelip geçer yok olur fakat onun zamanları zevale uğramaz. “Dikkat edin! Halk ve emir O’nun’dur.” âyetinin işareti ona aittir. Yaratma onun yüce seması altında hardal tanesi gibidir. Emride onun dilinden zuhur ile halkı istediği gibi döndürür. Bütün evren onun parmağına geçirilmiş bir yüzük(hatem) gibidir. Mülk ve melekut onun dalgaları arasında damlalar gibidir hatta onun mekanı bu nitelemenin daha da üstündedir. Göklerin üstünde ki melekler onun emrine itaat eder. Levhi mahfuz onun parmaklarını hükmettiği şeyi infaz eder. O uluhiyet deryasının incisidir. “ayn”iyle o incilerin muazzam bir denizidir. Uluhiyetin hasıdır. “vav”ı “ya”sı odur. O varlığın aynının aynı hatta gözbebeğidir. Hz. Muhammed “kaf”ı, “nûn”u, “ta”sı, “nar”ı, “nûr”u ve nurun zıddıdır. O hakka hidâyetin aracısıdır. Rahmet vesilesinin aynıdır. İnsana Rahmân i tecelli onun vasıtasıyla gelir. Mikail onun feyz denizinin dalgalarından bir tas dolusu su demektir. Ruhi eman da böyledir. Diğer meleklerde onun suyundandır. Arş, Kürsi, Sidre-i münteha onun tecelli yeri, kemalatin mahalli feyzlerinde mekanıdır. Hz. Muhammed’de ki kemalin nihâyeti yoktur. Çünkü akılların en son mertebeleri onun kemalinin başlangıcıdır. Kısaca Hz. Muhammed tam bir insan-ı kâmil olarak bütün feleklerin ve varlık mertebelerinin kendi üstünde döndüğü bir “Kutb” demektir. Buna göre insan-ı kâmil varlığın öncesi olmayan zamanından sonsuzluğa kadar uzanan tek bir şeydir. 372

Aziz Nesefî bütün alemin mevcutlarla dolu bir hokka gibi olduğunu ve hiçbir kimsenin ne kendinden ne de bu hokkadan haberi olduğunu bundan haberdar olanında sadece kâmil insan olduğunu ileri sürer. Ona göre mülkte melekut ve ceberutta hiçbir şey ona kapalı değildir. Bütün şeylerin hikmetini bilir ve görür. Bütün mevcudat hem görünüş hem de mana bakımından kâmil insanın nazarı altındadır.<sup>40</sup>

Aziz Nesefî kâmil insanın diğer insanlar arasında ki görevini de şöyle belirtir: “ Ey derviş! Kâmil insan, dünyayı yoluna sokmaktan, halk arasında doğruluğu yaymaktan, insanlar arasında ki kötü alışkanlık ve adetleri atmaktan bunun yerine iyi kurallar koymaktan, insanları Allah’a davet edip onun azameti, büyüklüğü ve tek oluşunu bildirmekten, ahireti çokca methedip orada ki ebediliği anlatmaktan, dünyayı kötölemekten, dünyanın değişkenliği ve sebatsız oluşunu açıklamaktan daha iyi bir ibadet görmedi. Yine aynı şekilde halkın zenginlik ve şehvetten nefret etmesi için dervişliği methedip zenginliği kötölemekten, iyilerin ahirette cennete

<sup>39</sup> El-Cilî, age., 373.

<sup>40</sup> Azizüddin Nesefî, age.,14.

kötülerinde cehenneme gideceğini vaat etmekten cennetin güzellikleri ve cehennemin hesabında karşılaşılan zorlukları mübalağa ile ikaye etmekten insanların birbirlerine karşı şefkatli olmalarını buyurmaktan daha iyi bir ibadet görmedi.”<sup>41</sup>

Nesefî bu görevi peygamberlerin yaptığını onların bu davetinin devamını velilerin devam ettirdiğini ileri sürer. Onların davetinin aleme rahmet olduğunu velilerin terbiyesinin ise hususi olduğunu zira peygamberlerin vafedici velilerinde keşfedici olduklarını bilir. “ biz seni ancak alemlere rahmet olmak üzere gönderdik” (enbiya 21/107) âyetini bu görüşüne delil getirir. Nesefî açısından kâmil insanın kudreti yoktur, ilim ve ahlak yönünde mükemmel olup kudret ve murat yönünden eksiktir.<sup>42</sup>

### **YÜCE ALLAH'IN BEŞER RESÛLÜ HZ. MUHAMMED**

Yüce Allah, Kur'an'da elçisi Hz.Muhammed'e kendisinin ancak bir beşer olduğunu ifade etmesi emredilmiş ve Hz. Muhammed'de bu ilâhî emre uyararak, kendisinin “beşer” ve “kul” bir elçi olduğunu her zaman dile getirmiştir.

"Gerçeği (hakkı) inkar edenler, 'Sen, bizim için yerden suyu kesilmeyen bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veyahut hurmalık ve üzümlüklerden senin bir bahçen olsun da ortasından şarıl-şarıl ırmaklar akıtmalısın. Yahut söyleyip zannettiğin gibi göğü başımıza parça parça düşüresin veya Allah'ı ve melekleri söylediğine tanık getiresin. Veyahut altından bir evin olsun, ya da göğe çıkmalısın, bize okuyacağımız bir kitap indirene kadar ona çıktığına da asla inanmayız.'dediler. (Onlara) dedi: Fesubhânallâh/Allah'ı tenzih ederim! Ben Peygamber olan bir Beşerden başka bir şey değilim". (İsra, 17/93).

"Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'yı aşırı surette methettikleri gibi, sakın sizler de beni methederken aşırı gitmeyiniz. Şüphesiz ki, ben sadece bir kulum. Onun için bana (sadece) Allah'ın kulu ve resûlü deyiniz." (Buhârî, Enbiyâ, 48).

Enes b. Malik'in (r.a) rivâyet ettiği bir hadise göre bir adam Peygamberimize “ya seyyidî / ey efendim, ey efendimin oğlu! Ey bizim en hayırlımız, ey en hayırlımızın oğlu! Diye seslenmişti. Buna cevaben Peygamberimiz şöyle buyurmuştur:

“Ey insanlar! Allah'tan korkun. Sakın şeytan sizi aldatmasın. Ben Abdullah'ın oğlu Muhammed'im. Allah'ın kulu ve resulüyüm. Allah'a yemin ederim ki beni, Allah'ın bana verdiği makamın üstüne çıkarmanızı sevmiyorum.” Ahmed b. Hanbel, 3/153, 241, 4/25, 40. Benzer bir hadis için bkz.: Ebû Davud, Edeb, 9). Peygamberler tarihi incelenecek olursa, kendilerine kendi aralarından bir beşer peygamber gönderilmiş kavimlerden bir kısmı, onları sıradan ve kendi aralarından

<sup>41</sup> Azizüddin Nesefî, age.,15

<sup>42</sup> Azizüddin Nesefî, age.,15



çıkan basit insanlar olarak görüp onların elçiliklerine inanmazlarken, bir kısmı da daha sonraki süreçte onları melekleştirme veya ilahlaştırma yoluna giderek hak yoldan sapmış oldukları görülür. Kur'an'da bunlara dair birçok örnek vardır. Kur'an, birinci tipe örnek olarak daha çok İsrailoğulları Yahudilerinden, ikinci tipe örnek olarak da Hıristiyanlık dinini kabul etmiş olan kavimlerden söz edilir.

Peygamberleri kendileri gibi bir beşer olarak gören onların yüce ahlaklarını görmezden gelerek onları inkar edenlerin sözlerini Kur'an bize şöyle haber vermektedir:

“İnsanlara doğru yolu gösteren bir elçi geldiği zaman inanmalarına tek engel, onların şu sözleri olmuştur: “Allah elçi olarak bir beşer mi gönderir?” (İsrâ, 17–94).

“Bu elçinin özelliği ne ki? O da yemek yiyor, o da sokaklarda geziyor! Ona bir melek indirilse de birlikte uyarıcılık yapsa olmaz mı?” (Furkân, 25/7). Bu küçümsemeci ve alaycı tutum aynı zamanda Hz. Muhammed için de söz konusu olmuştur:

“Rablerinden kendilerine ne zaman yeni bir ihtar gelse, onlar bunu, hep alaya alarak, kalpleri oyuna - eğlenceye dalarak dinlemişlerdir. O zalimler şöyle fısıldaştılar: Bu (Muhammed), sizin gibi bir beşer olmaktan başka nedir ki! Siz şimdi gözünüz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?”(Enbiyâ,21/2–3).”Tarih sürecinde peygamberlere karşı geliştirilen yanlış tutumlar, indirgemeci ve aşırı yüceltmeci olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan birincisine örnek, Yahudilerdir. Onların birçoğu peygamberlerine gereken değeri vermemiş, onlara iftiralar atmış, sıradan bir insana karşı gösterdikleri sevgiyi, saygıyı onlardan esirgemişlerdir. Ve nihâyetinde peygamberlerini öldürecek gaddarlığı sergileyebilmişlerdir. İkincisine örnek ise Hıristiyanlardır. Onlar Yahudilerin zıddına Peygamber (İsa aleyhisselâm) sevgisinde aşırıya kaçmışlar ve bir zaman sonra onu tanrı edinmişlerdir. Kur'an'da kendilerinden ehl-i kitap olarak bahsedilen Yahudi ve Hıristiyanlar, peygamberlere karşı gösterilen davranışların iki aşırı ucunu oluşturmuşlardır.”<sup>43</sup>[1]”Onlar, peygamberleri konusunda öylesine aşırı gitmişlerdir ki sonunda onu tanrı edinmişlerdir. Şu anki Papa 16. Benediktus (Joseph Ratzinger) başkanlığında kurulan bir heyet tarafından hazırlanan ve bir önceki Papa 2. Jean Paul'un imzasıyla yayımlanan Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri adlı kitaba göre: “İsa olmasaydı kâinat yaratılmazdı. Göklerde ve yeryüzünde görünen ve görünmeyen şeyler, tahtlar,

<sup>43</sup> Bkz. Yahya Şenol: Beşer Peygamber; (Not: Bu Yazının Word Formatı: <http://suleymaniyevakfi.org/modules/nsections/index.php?op=viwarticle&artid=85> (Yahya ŞENOL, Süleymaniye Vakfı:29. 03. 2007, 15. 04. 2008; Mustafa İslamoğlu, Üç Muhammed, Denge Yayınları, 13. Bs., İstanbul, 2004, s. 8-13.

egemenlikler, yönetimler ve hükümlerlikler... Her şey onun aracılığıyla ve onun için yaratılmıştır.”[3]”<sup>44</sup>

Hıristiyanlar bu fikre şu an ellerinde bulunan İncil’den ulaşmışlardır. Çünkü İncil bütün her şeyin İsa için yaratıldığını belirtir. Pavlus’un Koloselilere Mektubu’nda bu, şöyle anlatılır:

“Görünmez Tanrı’nın görünümü, bütün yaratılışın ilk doğanı O’dur. Nitekim yerde ve gökte, görünen ve görünmeyen her şey -tahtlar, egemenlikler, yönetimler, Bölüm hükümlerlikler- O’nda yaratıldı. Her şey O’nun aracılığıyla ve O’nun için yaratıldı.

Her şeyden önce var olan O’dur ve her şey varlığını O’nda sürdürmektedir.” (Koloseliler, 1: 15–17).

“Yerde ya da gökte ilah diye adlandırılanlar varsa da -nitekim pek çok «ilah», pek çok «rab» vardır- bizim için tek bir Tanrı Baba vardır. O her şeyin kaynağıdır, bizler O’nun için yaşıyoruz. Tek bir Rab var, O da İsa Mesih’tir. Her şey O’nun aracılığıyla yaratıldı, biz de O’nun aracılığıyla yaşıyoruz.” (1.Korintliler Bölüm 8: 5–6).<sup>45</sup>

Gerçekten de bu günkü Hıristiyanlığın temel akidesini oluşturan Pavlus’un Hz. İsa hakkındaki iddiaları ile hepsi olmasa da bir takım tarikatların Hz. Muhammed algılamaları ve insan-ı kâmil nazariyeleri arasında bazı benzerlikler göze çarpmaktadır.

Nitekim Cîlî’ye göre Hz. Muhammed her surete bürünebilir. Fakat özellikle her zaman diliminde *o zamanın en kâmil olan kişisi ile suretlenmesi* söz konusudur. Böylece suretine girmiş olduğu zamanın en mükemmel insanının şanını yüceltmiş ve onlarla Hakikat-i Muhammediyye ile bir benzerlik irad etmiş olur. Bu mazhariyete kavuşan kişiler zahiren onun halifeleri, kendisi de batınen onların hakikatidir.<sup>46</sup> Cîlî’ye göre insan-ı kâmil, varlık hakikatlerinin tamamına karşılık gelir. Letafetiyle yüce hakikatlere, kesafetiyle de süfli hakikatlere karşılıktır. O, Arşa kalbiyle mukabildir. Nitekim Hz. Muhammed “müminlerin kalbi Allah’ın arşıdır.” Buyurmuştur. “Enniyetiyle Kürsiye, makamıyla Sidre-i Müntehaya, aklı ile Kalem-i A’lâya, nefsi ile Levh-i Mahfuz’a, tabiatıyla anasıra, kabiliyetiyle Heyûla’ya, hayyız-ı heykeli ile Heba’ya (?), re’yiyle Felek-i Atlasa, müdrikesiyle Felek-i Mükvekebe, himmeti ile birinci kat göğe, vehmi ile altıncı kat göğe, himmeti ile

<sup>44</sup> Katolik Kilisesi Din Ve Ahlak İlkeleri, Çev. Dominik Pamir, İstanbul, 2000, s: 95, par. 331.

<sup>45</sup>Bkz. YahyaŞenol:BeşerPeygamber;BuYazınınWordFormatı:<http://suleymaniyevakfi.org/modules/nsections/index.php?op=viwarticle&artid=85>.

<sup>46</sup> Bkz. Cîlî age s.379.

yani kastıyla beşinci kat göğe, fehmi ile yani idraki ile dördüncü kat göğe, hayali ile üçüncü kat göğe, fikri ile ikinci kat göğe, hafızasıyla birinci kat göğe mukabildir.”<sup>47</sup>

Dikkat edilirse Cîlî, insan-ı kâmil olarak kabul ettiği zatın çeşitli özellikleriyle, gayb aleminin varlıkları ve gök katları arasında bir ilişki kurarken, tamamen subjektif kanaatlerini ortaya koymakta ve bu arada gök katları ile insan-ı kâmil in bazı kabiliyetleri arasında kurmaya çalıştığı irtibatla sıralamayı da düzensiz yapmaktadır.

Abdulkerim el-Cîlî Hz. Peygamberin hadisleri ile açıkladığı “Cenab-ı Hakkın Hz. Adem’i Rahmân suretinde yarattığı” ve “Adem’i kendi sureti üzerine yarattığı” ifade edilen iki hadisi ele alarak insan-ı kâmil ile Allah arasında karşılıklı bir tam ilişki kurmaktadır: “Hatta Allah’ın isimleriyle (hay, alim, kadir, mürit, semî, basîr, mütekellim) insan arasında da benzer bir ilişki kurar. Sıfatları itibari ile de insan-ı kâmil “hüviyet-i ile hüviyet-i ilahiyeye, enniyetiyle enniyet-i ilahiyeye; zatıyla zat-ı ilahiyeye; şümüluyla şümul-ı ilahiyeye; hususiyle husus-i ilahiyeye mukabildir.”<sup>48</sup> Der.

Yine aynı mentalite ile Cîlî’ye göre “hakkın aynası insan-ı kâmil , insan-ı kâmil in aynası da haktır. Çünkü Cenab-ı Hak isimlerini ve sıfatlarını insan-ı kâmilde görmeyi vacib kılmıştır. “Biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk da bunlar bunu yüklenmekten çekinip yüz çevirdiler.” Onu (emaneti) insan yükledi. “şüphesiz o (insan) zalümdür, cehûldür.” (Ahzab, 73) âyetini bu görüşüne delil getirir. Ona göre “zalüm” nefsinin yüksek dereceden indirmekle nefsinin zulmetmiş, “cehûl” da kendi derecesini bilmeyen demektir. Yani, ilahi emanetin mahalli olduğu halde bunu bilmez.”<sup>49</sup>

İnsan-ı kâmil kavramına benzer ya da özdeş kavramların İslam’dan önceki bir takım semavi ve semavi olmayan dinlerde de görüldüğünü ve bulunduğunu bildiren bir takım araştırmalar vardır. Söz gelimi Yahudiler de “Adom Kadmon” yani Adem-i Kadim ve Taoistlerde “Jen” kavramları çok farklı iki kültür olmalarına rağmen İslamiyet’teki insan-ı kâmil kavramı ile büyük benzerlikler arz etmektedir. Özellikle Taoizmdeki Jen kavramı ile İslam Tasavvufundaki insan-ı kâmil arasında çok büyük bir benzerlik olduğu gözlemlenmektedir. Batıda yapılan araştırmalarda İslam Tasavvufunun Hindistan kökenli olduğunu ileri süren doğu bilimciler bulunmakla birlikte Luis Massignon gibi araştırmacılar İslam tasavvufunun ana kaynağının Brahmânizm değil bizatihi Kur’an âyetleri olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.<sup>50</sup> Hatta bir takım laik sistemlerde de böyle tipler ortaya konmuştur. Bütün bu dinler ya

<sup>47</sup> Bkz. Cîlî age s.379

<sup>48</sup> Bkz. Cîlî age s. 380-381

<sup>49</sup> Bkz. Cîlî, age s.381.

<sup>50</sup> Bkz. Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre, Vahye Göre Akıl-İslamda Aklın Önemi ve Sınırı, şule yayınları İst.2006, 246-247

da sistemler kendi anlayışlarına göre bir kusursuz insan harke tipini ortaya koymaya ve bunu da bir şahsiyetle müşahhaslaştırmaya çalışmışlardır. Bu insan-ı kâmil idealini ortaya koyan dinler ve sistemler sıradan insanların çoğu kez kendilerine gıpta ettiği, hayran olduğu ya da çok korktuğu şahsiyetlerdir. Söz gelimi Brahmanizm de Krişna, Budizm de buda, Yahudilikte Hz. Musa, Hıristiyanlıkta Hz. İsa, İslamiyet'te Hz. Muhammed, masonlukta Hiram Usta, Alman Nazizminde Adolf Hitler, İtalyan Faşizminde Benito Musolini, Rus Komünizminde Lenin, Maoizmde Mao Tze Tung, Kemalizm de Mustafa Kemal Atatürk, bilimcilikte Albert Einstein... gibi şahsiyetlerdir. "Bunların yollarından yürüyenler kendilerini bağlı gördükleri bu zevatta tecelli etmiş olan özelliklerin aynısının kendilerinde de tecelli etmesi ve bu zevatla bütünleşmeyi ya da özdeşleşmeyi, erişmek istedikleri yüce bir ideal olarak algıladılar."<sup>51</sup>

Teolojik açıdan bakıldığında bu insan-ı kâmil ideale her insan ulaşamaz. Ulaşılması için birçok zorluklara katlanmak gerekir. Bunun da gelişi,güzel değil belli yöntemler içerisinde yapılması; kendine has usulü içerisinde uzun ve yorucu bir eğitimden geçilmesi gerekir. Bu eğitimi de şüphesiz her kes kendi kendine gerçekleştiremez. "Buna ulaşmak için bir yol gösterici (mürebbi, mürşit, kutb, şeyh, halife...) bulmak gerekir. Bu yolun sonunda böyle bir kişi varlıkların hakikatine ve bu varlıkların Allah'ın güzel isimlerinin birer eseri olduğu anlayışına ulaşır. Artık böyle bir kimse her eserde, her fiilde, her sıfatta Allah'ın güzel isimlerinin tecelli ettiğini anlamış olur. Böyle bir kimse çoklukta birliği, birlikte de çokluğu anlayarak varlıkların ilminin sırrını yakalamış olur. Bu bakımdan insan-ı kâmilin sözleri, eylemleri varlıkların doğalarına aykırı olamaz. O varlıkların zıtlıklarından, benzerliklerinden kendini arındırmış artık her şeyi bir görmeye başlamıştır. Bütün aleme aynı gözle bakmaya başlamıştır. İslam tasavvufunda insan-ı kâmilin zirvesinde bulunan şahsiyet Hz. Muhammed, şahs-ı manevîsi de hakikati Muhammediye'dir.

M.Ö. 5.yy da Çin'de yaşamış olan Lao Tzu tarafından yazılmış olan Tao Te Çing (Tao Tö Tink) kitabında İslam tasavvufunda kullanılan insan-ı kâmil ve bununla ilişkili bir takım kavramların benzerlerini görmek mümkündür. Mesela Tao=hak, Jen=insan-ı kâmil, te=Rahmâniyet, şank te=hilkat gibi kavramlar bunlardandır.<sup>52</sup>

<sup>51</sup> Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre, Vahye Göre Akıl-İslamda Akılın Önemi ve Sınırı, Şule yayınları ist.2006, 3.baskı, s.224

<sup>52</sup> Bkz. Özemre, Vahye Göre Akıl, 248-251. Tao Te Çingin ortaya koyduğu düşünce yapısı ile İslam tasavvufu ile anahtar kavramları karşılaştırmalı olarak inceleyen Japonyalı profesör Toshihiko İzutsu'nun A Comperative Study of the Key philisophikal Concepts in Sufism and Taoism: İbn Arabî and Lao-tzu, Chuang-tzu adlı eserini tasavvuf ve Taoizmdeki anahtar felsefi kavramların karşılaştırmalı bir incelemesi: İbn-i Arabî, Lao

**SONUÇ:**

Bir insan ne kadar olgun ve yetkin olursa olsun, gerek sıfatları gerekse bedeni gereksinimleri bakımından eksiklikleri hiç bitmeyen bir varlıktır. Onun en güzelliği Tanrı'nın dışındaki diğer bütün varlıklara göredir. Bu nedenle Tanrı'ya göre eksiklikleri bulunduğundan tam anlamı ile kâmil bir varlık haline (en mükemmele) asla gelemeyecektir. Ama kendi türü içerisindeki diğer insanlara nazaran çeşitli yönleriyle öne geçebilir, olgun ve ideal bir insan olabilir ve kendi cinsinin en mükemmeli de olabilir. Bu mükemmeliyete bazıları seçilerek (sadece peygamberler), bazıları da kendi çabaları ve ilâhî yardım ile ulaşabilir. Onun ulaşabildiği bu mükemmelliği kendi doğal alanı içerisinde sınırlıdır. Peygamberlerden başka her hangi bir kimsenin en mükemmel bir insan olduğunun net bir ölçüsü, kesin bir kanıtı bulunamaz. Bunu ancak onu yaratan bilir. Diğer insanların, kendi dönemlerinde yaşayan en mükemmel insan tipini bilecek veya bulacak objektif ölçütleri bulunamaz. Ayrıca hiçbir insan, hiçbir mekan ve zaman ile mukayyet olmayan Tanrı gibi bir mükemmelliğe ulaşabilme şansına sahip değildir. Bu nedenle o, en mükemmel varlık olan Tanrı ile boy ölçüşemez. İnsan Tanrı da olamaz, Tanrı gibi de olamaz. Çünkü teolojik açıdan eksik varlığın en mükemmel varlığı (Tanrı'yı) gerek vücut olarak gerekse nitelikleri itibariyle kendinde barındırması imkan dışıdır/muhaldir. Bundan dolayı insan yaratılmışlık formatından hiçbir zaman dışarı çıkamaz. İnsanın yaratılmış olması demek, bunu fark etse de etmese de O'na her an muhtaç bulunması demektir. Kul olmaya çalışması ise Allah'ın dışındaki hiçbir varlığa tapınmaması, böylece de tam özgürleşmesi demektir. Çünkü Tanrı, insanın kendine kul olmasını, bir kralın karşısında kul-köle olması gibi değil, insanın kendi kendisini kendi yetenekleri doğrultusunda gerçekleştirmesine fırsat vermesi ve onun hayır yönünde ilerlemesine imkan vermesi bağlamında bir kulluk sergilemesini istemektedir. Böylece insan, eksik ve fani varlıkların olumsuz iradelerine teslimiyetten kurtularak, kendini kendi doğası içerisinde geliştirebilme ve olgunlaştırabilme imkanını veren Tanrı'ya şükran duygusu içerisinde iyi bir insan olabilecektir.

Tzu, Chuang Tzu isimli eserini Prof.Dr. Ahmed Yüksel Özemre tarafından iki cilt halinde tercüme edilmiştir.

Günümüzde insan türünü ve bu tür içinden bazılarını bu kadar yüceltme anlayışı, nesnel bilginin gelişimine bağlı olarak düne göre azalmaya başlamıştır. Çünkü insanlık –sosyologlar ve antropologlara göre- ilk çağlardan bu güne kadar, bir insanın gelişim evrelerine benzer bir gelişim süreci izlemiştir. Genel itibariyle insanlık ailesinin büyük bölümü eski çağlarda akılcı bir hayat tarzından ziyade, duygusal ve mitlerle örülü bir hayat tarzını benimsemiştir. Yine günümüzde insanlar arası iletişim ve kültürler arası tanışım arttıkça bir takım şahıslar etrafında oluşturulan bu duygu atmosferi dağılmaya başlamıştır. Akli araştırmaların ve nesnel bilginin baş döndürücü bir hızla arttığı yirmi birinci yüzyılın başlarında bulunduğumuz şu günlerde bile, bir kısım insanların bu anlayışın etkisi altında kalmaya devam ettikleri görülmektedir.

Bu gün gelinen noktanın insanlık açısından en mükemmel bir dönem olduğu asla iddia edilemezse de, son yüzyıldaki bilimsel gelişmeler, insanın ufkunu büyük ölçüde açmıştır. Bu gelişmeler insanlığın yüzlerce yıllık geçmişiyle kıyas kabul etmez bir noktaya gelmesine ve geçmişten tevarüs edilen bu bir takım mitik ve mistik düşüncelerin artık gerçek dışı olduğunun anlaşılmasına da neden olmaktadır. Ama akıllı insanlar karşısında mitik ve mistik düşünceli insan tipleri geçmiş dönemlere göre azalsa da bu gün de yarın da varlığını devam ettirecektir. Çünkü birçok insanın muhayyilesi bu tür hayali düşüncelere yatkın görünmektedir. Yüce Allah ise bu nedenle elçilerini insanlara göndermiş; onların akıllarını kullanarak bir takım zanlardan ve kuruntulardan kurtulmalarını ve böylece hakka ve hakikate ulaşmalarını istemiştir. Zira vahye muhatap olan akıl, her türlü vehmi, zannı ve boş kuruntuları ortadan kaldıracak en önemli rehberdir.